

NAZARIY KONSTRUKT TUSHUNCHASI.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar fakulteti psixologiya yo'nalishi talabasi
Mavlonova Orzigul
Ilmiy rahbar: Oymatova Dilorom Ro'zimurotovna

Annotasiya: Ushbu maqolada nazariy konstrukt tushunchasi haqida olimlar nazariyasi qarashlari va ilmiy tadqiqotlari ayniqsa psixologiya sohasidagi o'rni haqida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Intellekt, motivatsiya, nazariy konstrukt, empirik, abstrakt, nazariy gipotezalar.

Annotation: This article analyzes the concept of theoretical construct, focusing on scholars' views and scientific research, particularly its role in the field of psychology.

Keywords: Intelligence, motivation, theoretical construct, empirical, abstract, theoretical hypotheses.

Kirish

Nazariy konstrukt tushunchasi ilmiy tadqiqotlar, ayniqsa psixologiya, sotsiologiya va falsafa sohalarida muhim ahamiyatga ega bo'lgan mavhum tushunchadir. U bevosita kuzatilmaydigan, ammo empirik ma'lumotlar orqali bilvosita o'lchanadigan yoki tushuniladigan g'oyalarni ifodalaydi. Nazariy konstrukt tushunchasi. Nazariy konstrukt (inglizcha: theoretical construct) – bu bevosita kuzatib bo'lmaydigan, ammo nazariyalar va ilmiy tadqiqotlarda tushuntirish va bashorat qilish uchun ishlatiladigan abstrakt g'oya yoki tushunchadir. Boshqacha qilib aytganda, nazariy konstruktlar real dunyoda mavjud bo'lgan, ammo ularni to'g'ridan-to'g'ri o'lchash yoki ko'rish mumkin bo'lmagan hodisalarni ifodalash uchun o'ylab topiladi. Nazariy konstrukt — bu kuzatiladigan hodisalarni tushuntirish yoki bashorat qilish uchun ishlatiladigan abstrakt tushuncha yoki o'zgaruvchidir. Ular to'g'ridan-to'g'ri kuzatilmaydi, ammo ularning mavjudligi va ta'siri empirik ma'lumotlar orqali bilvosita aniqlanadi. Masalan, "intellekt", "motivatsiya", "o'z-o'zini hurmat qilish" kabi tushunchalar nazariy konstruktlar hisoblanadi.

Nazariy konstruktarga misollar:

Intellekt (aqliy qobiliyat): Biz odamlarning muammolarni yechish, o'rganish va fikrlash qobiliyatini kuzatamiz, ammo "intellekt" ning o'zi bevosita ko'rinmaydi. U turli testlar va baholashlar orqali o'lchanadi.

Shaxsiyat: Odamlarning xatti-harakatlari, fikrlash tarzi va hissiy reaksiyalari orqali namoyon bo'ladi, ammo "shaxsiyat" ning o'zi abstrakt tushunchadir.

Motivatsiya: Odamlarning maqsadlarga erishish uchun harakat qilish istagi va intilishi kuzatiladi, lekin "motivatsiya" ning o'zi bevosita ko'rinmaydi.

Depressiya: Kayfiyatning tushkunligi, qiziqishning yo'qolishi va boshqa belgilar orqali namoyon bo'ladi, ammo "depressiya" ning o'zi tibbiy va psixologik konstrukt hisoblanadi.

Ijtimoiy sinf: Jamiyatdagi odamlarning iqtisodiy, ijtimoiy va kasbiy holatiga asoslangan abstrakt tushuncha.

Eksperimental psixologiyada nazariy konstrukt tushunchasi ham alohida ahamiyatga ega ulardan misollar.

Eksperimental psixologiyada nazariy konstruktning roli: Gipotezalarni shakllantirish: Nazariy konstruktlar tadqiqotchilarga kuzatiladigan xatti-harakatlar va hodisalar o'rtasidagi potentsial aloqalarni tushunishga yordam beradi, bu esa eksperimental gipotezalarni shakllantirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, "stress" nazariy konstrukti "imtihon oldidan talabalarning tashvishlanishi ortadi" degan gipotezani shakllantirishga olib kelishi mumkin.

O'zgaruvchilarni aniqlash: Eksperimentlarda nazariy konstruktlar mustaqil va bog'liq o'zgaruvchilarni aniqlash uchun ishlatiladi. Mustaqil o'zgaruvchi manipulyatsiya qilinadigan konstruktning operatsional ta'rifi bo'lsa, bog'liq o'zgaruvchi esa ushbu manipulyatsiyaning ta'sirini o'lchash uchun ishlatiladigan konstruktning operatsional ta'rifidir. Misol uchun, "diqqat" nazariy konstruktni o'rganishda, mustaqil o'zgaruvchi sifatida chalg'ituvchi omillarning mavjudligi yoki yo'qligi manipulyatsiya qilinishi mumkin, bog'liq o'zgaruvchi sifatida esa topshiriqni bajarish tezligi va aniqligi o'lchanishi mumkin.

Natijalarni tushuntirish: Eksperiment natijalari ko'pincha nazariy konstruktlar orqali tushuntiriladi. Agar eksperimentda manipulyatsiya qilingan mustaqil o'zgaruvchi bog'liq o'zgaruvchiga sezilarli ta'sir ko'rsatsa, bu manipulyatsiya qilingan konstruktning o'rganilayotgan xatti-harakat yoki jarayonga ta'sir qilganligi haqida xulosa qilishga imkon beradi.

Eksperimental psixologiyada mashhur nazariy konstruktlar va ularni o'rganish usullari:

Xotira: Bu o'tmishdagi tajribalarni kodlash, saqlash va qayta tiklash qobiliyatini ifodalovchi nazariy konstrukt. Eksperimental psixologiyada xotirani o'rganish uchun turli xil vazifalar qo'llaniladi, masalan, so'zlarni eslab qolish, yuzlarni tanish, voqealarni qayta hikoya qilish va hokazo. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida o'rganilayotgan materialning turi, taqdim etilish usuli, vaqt oralig'i kabi omillar manipulyatsiya qilinishi mumkin. Bog'liq o'zgaruvchilar sifatida esa eslab qolingan ma'lumotlarning hajmi, xatolarning soni va javob berish vaqti o'lchanadi.

Inson xotirasi juda murakkab va mukammal hodisadir. xotira deb ataladigan psixologik jarayonning inson hayotidagi o'rni bebahodir. inson hayoti jarayoni va

rivojlanish bosqichlarining asosiy omillari ham xotira, eslash, yodlash va bu jarayonlarni ong osti va ong osti ustidan boshqarish bilan bevosita bog'liqdir.¹

Diqqat: Bu ma'lumotning bir qismiga ongli ravishda yo'nalish va qolganini e'tibordan chetda qoldirish qobiliyatini ifodalovchi konstrukt. Diqqatni o'rganish uchun Stroop testi, diqqatni saqlash vazifalari va ikkilamchi vazifalar kabi usullar qo'llaniladi. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida chalg'ituvchi omillar, vazifaning murakkabligi va ko'rsatmalar manipulyatsiya qilinishi mumkin. Reaksiya vaqti, aniqlik va e'tiborning davomiyligi bog'liq o'zgaruvchilar sifatida o'lchanadi.

Persepsiya (idrok): Tashqi dunyodan keladigan sensorli ma'lumotlarni qabul qilish va talqin qilish jarayonini ifodalovchi konstrukt. Persepsiyani o'rganish uchun vizual illyuziyalar, sezgi chegaralarini aniqlash vazifalari va ob'ektlarni tanish kabi usullar ishlatiladi. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida vizual stimullarning xususiyatlari, tovushlarning chastotasi va intensivligi kabi omillar manipulyatsiya qilinishi mumkin. Subyektiv hisobotlar, jismoniy reaksiyalar (masalan, ko'z harakati) va aniqlik bog'liq o'zgaruvchilar sifatida o'lchanadi.

O'rganish: Tajriba natijasida xatti-harakatda nisbatan doimiy o'zgarishlarni ifodalovchi konstrukt. O'rganishni o'rganish uchun klassik va operant shartlash, ko'nikish va sezgirlik kabi paradigmlar qo'llaniladi. Mustaqil o'zgaruvchilar sifatida stimullarning taqdim etilish tartibi, mukofot va jazo tizimlari manipulyatsiya qilinishi mumkin. Reaksiya tezligi, chastotasi va davomiyligi bog'liq o'zgaruvchilar sifatida o'lchanadi.

Shuningdek, Djordj Kelli tomonidan ishlab chiqilgan "Shaxsiy konstruktlar nazariyasi" ga ko'ra, har bir inson o'zining shaxsiy tajribalari asosida dunyoni tushunish uchun mental ramkalar (konstruktlar) yaratadi. Bu konstruktlar insonning qaror qabul qilish jarayoniga va xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda nazariy konstruktlar ilmiy bilish jarayonining ajralmas qismidir. Ular bevosita kuzatilmaydigan, ammo nazariya asosida shakllangan va empirik dalillar bilan tasdiqlanishi mumkin bo'lgan abstrakt g'oyalar yoki xususiyatlarni ifodalaydi. Intellect, shaxsiyat, stress, ijtimoiy sinf va ishonch kabi tushunchalar bunga yorqin misol bo'la oladi. Olimlar, jumladan Alfred Binet, Charles Spearman, Howard Gardner, Carl Jung, Gordon Allport, Karl Marks, Max Weber, Pierre Bourdieu va Hans Selye o'z tadqiqotlarida bu konstruktarni turlicha tahlil qilib, ularning mohiyatini aniqlashga va o'lchash usullarini ishlab chiqishga intilishgan. Ular nazariy konstruktarni murakkab hodisalarni tushuntirish, bashorat qilish va ularga ta'sir ko'rsatish uchun asosiy vosita sifatida ko'rishgan. Ushbu konstruktlar fanlararo tadqiqotlarda fundamental rol o'ynab, hodisalarni tizimlashtirish, nazariy asoslar

¹ Oymatova Dilorom, "The Study Of Memory Characteristics Of Adolescents And Methods Of Its Development"

yaratish va ilmiy farazlarni empirik yo'l bilan tekshirish imkoniyatini beradi. Nazariy konstruktarning chuqur tushunilishi va to'g'ri qo'llanilishi ilmiy bilimlarning rivojlanishiga va insoniyatning atrof-muhitni hamda o'zini anglashiga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Anastasi, A., & Urbina, S. (1997). Psychological Testing (7th ed.). Prentice Hall.
(Psixologik konstruktarni o'lchash usullari bayon etiladi)
2. APA Dictionary of Psychology. (2023). Theoretical Construct.
<https://dictionary.apa.org/theoretical-construct>
3. Kelli, G. A. (1955). The Psychology of Personal Constructs. New York: Norton.
(Shaxsiy konstruktlar nazariyasining asoschisi Djordj Kelli asari)
4. Cronbach, L. J., & Meehl, P. E. (1955). Construct Validity in Psychological Tests. Psychological Bulletin, 52(4), 281–302.
(Nazariy konstruktarning ilmiy testlardagi asoslanishini ko'rsatadi)
5. Verywell Mind. (2023). What is Personal Construct Theory?
<https://www.verywellmind.com/what-is-personal-construct-theory-2795957>
6. Wikipedia (2024). Construct (psychology).
[https://en.wikipedia.org/wiki/Construct_\(psychology\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Construct_(psychology))
7. Oymatova Dilorom Ro'zimurotovna, . (2021). O'smirlarning xotira xususiyatlarini o'rganish va uni rivojlantirish usullari. Amerika ijtimoiy fanlar va ta'lim innovatsiyalari jurnali , 3 (08), 15-17. <https://doi.org/10.37547/tajssei/Volume03Issue08-04>
8. Oymatova Dilorom, „The Study Of Memory Characteristics Of Adolescents And Methods Of Its Development“